

Janyšková, Ilona

Slovník ruských lidových astronomym

Opera Slavica. 2011, vol. 21, iss. 2, pp. 60-63

ISSN 1211-7676

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/117497>

Access Date: 01. 12. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Slovník ruských lidových astronomů¹

Рут, М. Э.: **Словарь астрономов. Звёздное небо по-русски.** «АСТ-ПРЕСС КНИГА», Москва 2010, 288 с. ISBN 978-5-462-01038-5.

Recenzovaná publikace vyšla v sérii nazvané „Словари для интеллектуальных гурманов“. Její autorka prof. Marija Eduardovna Rutová působí na katedře ruského jazyka a obecné jazykovědy Jekatěrinburské Uralské státní univerzity. Do okruhu jejích odborných zájmů patří onomastika, zvláště vlastní jména astronomická (kromě řady článků v časopisech a sbornících je třeba zmínit monografii z roku 1987 *Русская народная астрономия*), a dialektologie, zejména problematika ugrofinského substrátu v ruském nářečním lexiku. Je spoluautorkou mnohasvazkového díla *Словарь говоров Русского Севера*, který vychází od roku 2001 v Jekatěrinburgu; zatím poslední 4. díl (3–И) je z roku 2009. Zajímá ji také etymologie, o čemž svědčí – kromě navýsost odborných statí – také popularizační *Этимологический словарь русского языка для школьников*, který byl vydán v roce 2008.

V **předmluvě** (s. 3–25) autorka připomíná, že prvními pozorovateli hvězdné oblohy byli kočovní pastevěci, lovci a mořeplavci, kteří dali hvězdám a souhvězdím první názvy. Zatímco počet vědeckých astronomů s objevováním nových objektů stále roste, lidová astronomia označují daleko menší počet objektů, neboť pojmenovávány jsou pouze ty, které jsou nejvíce viditelné a které mají praktický význam (je podle nich například možno určovat čas, polohu, předvídat počasí aj.). Navíc v době velkých technických možností postupně mizí nutnost orientace podle nebeských těles, ruku v ruce s tím ustupují z užívání i lidové názvy.

Zájem o ruská astronomia je patrný až od 19. století. Pokud byly ve staroruských textech uváděny názvy hvězd a souhvězdí, jednalo se zpravidla o překlady řeckých, latinských a arabských názvů. Až v 19. století se situace mění, neboť se v četných pracích² folkloristů, etnografů i astronomů objevuje řada astronomických faktů. V této souvislosti je třeba zmínit rozdíl mezi ruskými termíny *астрономия* a *астрономия*. *Астрономия* je exaktní věda, která zkoumá vesmír, pohyb nebeských těles ap., nemá tedy nic společného s lingvistikou, *астрономия* je naproti tomu jazykovědná disciplína, součást onomastiky, zabývající se astronomy, tedy vlastními jmény astronomickými.

Vzhledem k tomu, že Rusové nebyli kočovným národem, nebyli ani mořeplavci, ale zabývali se zemědělstvím a chovem dobytka, žili tedy v podstatě na jednom místě, všimli si na obloze pouze několika nápadných objektů. Bylo to zejména souhvězdí Velké medvědice (*Большая Медведица*), ze souhvězdí Malé medvědice (*Малая Медведица*) znali Polárku (*Полярная звезда*), pomocí níž určovali sever, ze souhvězdí Orionu (*Орион*) pak pozorovali Orionův pás (*Пояс Ориона*). Plejády (*Плеяды*), patřící do souhvězdí Býka (*созвездие Тельца*), které se na obloze poprvé objevují koncem jara, podle představ starých Slovanů „открывают небо весенним дождям“ (s. 14). Dobře viditelné byly pro ně také Mléčná dráha (*Млечный Путь*) a planeta Venuše (*Венера*), kterou lze ze Země vidět pouze brzy ráno nebo po soumraku. Venuši pokládali za dvě různé hvězdy: Jitřenka byla pro ně znamením pro konec nočního rybolovu, když se objevila Večernice, bylo třeba

¹ Recenze byla vypracována za podpory grantového projektu GA ČR č. P406/10/1346.

² Seznam nejdůležitějších z nich je uveden v závěru recenzované publikace.

zahnat dobytek domů. Ostatní objekty hvězdné oblohy buď názvy nemají, nebo jsou v pramenech zaznamenány jen ojediněle.

Lidová astronomia vznikla z potřeby obrazně popsat objekty na hvězdné obloze, pospojovat hvězdy souhvězdí tak, aby připomínaly nějaký známý předmět, zvíře apod. Je pochopitelné, že různé národy vidí ve stejném souhvězdí různé objekty, např. Portugalci vidí ve Velké medvědici loď, Kazaši sedm zlodějí koní, národy severní Eurasie losa. O tom, co vidí Rusové, nás detailně informuje kniha M. E. Rutové.

Z hlediska pozorování hvězdné oblohy se na území Ruska vyčleňují dvě oblasti, severovýchodní a jihozápadní. Astronomia oblasti jihozápadní vykazují shody s astronomií v ostatních slovanských jazycích, naproti tomu astronomia severovýchodní oblasti vznikla pod vlivem ugrofinských a samojedských astronomií.

Nejobsáhlejší částí publikace je **slovník ruských lidových astronomií** (s. 28–164), v němž je ruský materiál rozřazen věcně do šesti kapitol (1. Большая Медведица, 2. Орион, его Пояс и другие части созвездия, 3. Плеяды, 4. Другие созвездия, 5. Млечный путь, 6. Звёзды и планеты), v rámci jednotlivých kapitol jsou astronomia řazena abecedně.

Pro **souhvězdí Velké medvědice** autorka shromáždila více než 100 ruských lidových názvů. Řada z nich je nazvána podle živočichů, např. *Большая Лось, Лосиха, Лось* (to je nejrozšířenější astronomium v severoruských nářečích, je zjevné, že bylo motivováno názvy Velké medvědice v uralských jazycích, ostatní Slované ho neznají), *Волчиха, Зайчик, Змей* (podle toho, že seskupení hvězd tvoří různé záhyby), *Лошадь, Медведица, Олень, Сохатый* (tabuový název losa), *Утка* aj. Toto souhvězdí je také označováno jako *Воз, Телега, Санные Звёзды* (srov. české *Velký vůz*, polské *Wielki Wóz*, italské lid. *Carro* aj.), *Гнёздышко* (apelativum *гнездо* v ruských nářečích často označuje souhvězdí), *Косиу* (souhvězdí se připodobňuje naběrače s rukojetí, srov. stejnou motivaci angl. *Bigg/Great Dipper* ‘Velký vůz’, *dipper* ‘naběračka’), *Полуночица* (srov. ruské dial. *полночь* ‘sever’), *Семерик, Семёрка, Седмица* (podle sedmi nejjasnějších hvězd souhvězdí) aj.

Pro **souhvězdí Orionu a Orionův pás** uvádí M. E. Rutová 44 pojmenování. Většina z nich se týká Orionova pásu, který tvoří tři výrazně jasné hvězdy, což se odráží i v lidových názvech *Три Брата* („*Три Брата называли, по одной линии стоят три звезды*“ – s. 80), *Три Царя, Трое, Троица, Тройняк*. Názvy *Грабельцы, Грабли* označují Orionův pás spolu s Orionovým mečem podle toho, že zuby hrabí připomínají tři hvězdy Orionova pásu, rukojeť pak pomyslnou čáru spojující prostřední hvězdu Orionova pásu s Orionovým mečem. Srov. i *Зубья* ‘Orionův pás’ („*Тётка показывала: как из грабель зубья в небо воткнуты*“ – s. 70), *Кацеговы Зубы* tv. (tři hvězdy tvořící Orionův pás jsou spojovány s obrazem staříčkého Kostěje Nesmrtelného, jemuž v ústech zůstaly pouhé tři zuby), *Косару* (tři hvězdy Orionova pásu jsou ztotožňovány se třemi sekáči, ženci; srov. například polské *Kosiarze*, srbské *Косце* tv.).

Seskupení hvězd **Plejády** patří do souhvězdí Býka. Jedním z nejstarších ruských názvů Plejád je astronomium *Бабы*, jež uvádí ve svém staroruském slovníku I. I. Srezněvskij. Motivace tohoto pojmenování je patrná z následujícího dokladu z Archanželské oblasti: „*Посмотришь на небо – звёздочки плотно, как будто бабы собрались кучкой сплетничать, так Бабами и звали звёзды-те*“ (s. 82). Řada pojmenování je spojena s obrazem rodiny a jejích členů, srov. *Братки, Семейка, Семь Сестёр* (srov. české *Sedm sester*). Číslovka sedm se v názvech objevuje často proto, že pouhým okem je nejlépe viditelných právě sedm hvězd Plejád (vedle *Семь Сестёр* je například *Семерик*,

Семизвѣздка, Семизвѣздица aj.). Autorka podává přehled výkladů nejrozšířenějšího názvu Plejád *Волосожары* (s řadou variant, např. *Весажары, Ворожары, Сожары* aj.) a ukazuje, že podobné výrazy jsou kromě ukrajinštiny doloženy ještě ve všech jiho-slovanských jazycích. Ze 79 lidových názvů Plejád, jež jsou ve slovníku uvedeny, jsou motivačně zajímavé mj. ty, které vidí v hvězdách Plejád kvočnu s kuřátkou či samotná kuřátka (srov. české *Kuřátka*, polské *Kura z kurczętami*), např. *Курица с Цыплятами* (srov. z Tomské oblasti „*Курица с Цыплятами есть, семь ли, восемь звѣзд... Вот как курица с цыплятами ходит: она впереди, цыплятки сзади. Так и звѣзды*“ – s. 91), *Куриное Гнездо, Курочка-Парунья, Цыпки в Гнезде, Цыпочки*. Pojmenování *Решето, Сито* jsou spojena s představou hvězd jako děr v sítu, Plejády rovněž „otevíraly“ cestu jarním deštům. Podle názoru autorky bylo síto jako „astronomický obraz“ přejato ze sousedících ugrofinských jazyků.

Obsahem čtvrté kapitoly jsou názvy **různých souhvězdí**, přičemž u řady z nich není doložen přesný význam, často je uvedeno pouze „объект неясен“ nebo „объект неизвестен“.

V páté kapitole věnované **Мléčné dráze** je objasněno 87 názvů. Většina z nich odráží představu pásu, cesty, připomínajících barvou mléko, které se táhnou celou oblohou (srov. angl. *Milky Way*): *Батыева Дорога, Белая Дорога, Дорога на Киев, Молочная Дорога, Батыев Путь, Богородицын Путь, Божий Путь, Млечный Путь, Молочный Путь, Млечный Шляк, Тропа, Улица* aj. Zajímavý je název *Молоко Разлито*, pro něž má autorka toto vysvětlení: „будто кто-то из небожителей опрокинул кувшин с молоком“ (s. 136).

Poslední kapitola slovníku ruských lidových astronomů je věnována 103 názvům jednotlivých **hvězd a planet**. Zmíníme se zde pouze o několika motivačně nejzajímavějších. V pskovských nářečích je pro Jitřenku doloženo pojmenování *Блинница*, jež má následující vysvětlení: „утренняя звезда, появление которой указывает рыбакам время, когда бабы начинают пироги печь“³. Večernice se nazývá mj. *Вольча Звезда* proto, že se vlci s jejím východem vydávají na noční lov. Největší počet názvů Venuše je spojen s ruským *заря* (v češtině tomu odpovídá *záře*), jsou to například *Заря, Заревая Звезда, Зареница, Зарница, Зарянка, Заряница, Зорница, Зорочка* apod. Polárku nazývají také *Показательная звезда* proto, že „указывает на север“ (s. 157) nebo *Полночная звезда* (*полночный* ‘severní’, srov. české *Severka*).

Do publikace zařadila M. E. Rutová rovněž výklad ruských **vědeckých astronomů** (s. 165–199) a dvě přílohy. V první z nich, nazvané **Очерки русской народной астрономии** (s. 200–260), autorka zdůrazňuje nutnost zkoumat ruská lidová astronomia v kontextu ostatních slovanských jazyků, i jazyků neslovanských (v případě ruštiny zejména ugrofinských). Za nejvýznamnější práce z poslední doby, které se zabývají lidovými názvy astronomů, považuje lublinský *Słownik stereotypów i symboli ludowych*⁴ a monografii bulharské etnolingvistky Dariny Mladenové⁵. Dále je podán přehled sedmi nejdůležitějších motivačních typů pojmenování hvězd a souhvězdí (I. Человек, II. Семья,

³ *Псковский областной словарь с историческими данными*. Вып. 2. Ленинград 1973, с. 42.

⁴ *Słownik stereotypów i symboli ludowych 1. Kosmos*. Red. J. Bartmiński. Lublin 1996.

⁵ Д. Младенова: *Звездното небе над нас. Етнолингвистично изследване на балканските народни астрономии*. София, 2006.

III. Дом и двор, IV. Деревня, V. Поле, луг, VI. Окружающая природа и животный мир, VII. Социум), který je doplněn o dokladový materiál. Zvláštní pozornost je věnována astronomům severních oblastí Ruska, mj. i sibiřským, která jsou spojena s obrazem zvířat, nejčastěji s medvědem, losem, sobem aj. Obsahem druhé přílohy je **dotazník pro sběr ruských lidových astronom** (s. 261–270), v němž je vyložena metodika sběru lidových astronom. Tu používají řadu let účastníci jekatěrinburských toponomastických expedic na ruském Severu a na Urale, které tradičně organizuje katedra ruského jazyka a obecné jazykovědy Uralské státní univerzity. Knihu uzavírá přehled pramenů a literatury a rejstřík ruských astronom.

Recenzované dílo je prvním slovníkem ruských lidových astronom. Je užitečné tím spíše, že astronomy často chybějí v ruských nářečních slovnících, neboť se – právem – řadí k vlastním jménům. Slovník je cenný také proto, že uvádí dosud nepublikovaný nářeční materiál z toponomastických expedic, který je uložen na pracovišti prof. Rutové.⁶

Ilona Janyšková

Nová koncepcia univerzitného vzdelávania prekladateľov a tlmočníkov na Slovensku. Zborník z vedeckého seminára s medzinárodnou účasťou *Preklad a tlmočenie v kontexte zjednotenej Európy* (Nitra, 23. marca 2010). Nitra: UKF, 2010. 210 s.

Zborník *Nová koncepcia univerzitného vzdelávania prekladateľov a tlmočníkov na Slovensku* je jedným z publikačných výstupov v treťom roku riešenia projektu KEGA č.3/6483/08 *Nová koncepcia univerzitného vzdelávania prekladateľov a tlmočníkov na Slovensku* (preklad a tlmočenie v reláciách zjednotenej Európy a internacionalizačných procesov). Táto publikácia obsahuje príspevky riešiteľského kolektívu projektu a ďalších translatológov z FF UKF v Nitre, ako aj prizvaných odborníkov z oblasti translatológie (UK Bratislava, UMB Banská Bystrica, PU Prešov, Tverská štátna univerzita – RF), ktoré boli prezentované na vedeckom seminári s medzinárodnou účasťou *Preklad a tlmočenie v kontexte zjednotenej Európy* na FF UKF v Nitre dňa 23. marca 2010. Zborník sa delí na dve časti: 1. Koncepcia prípravy prekladateľov a tlmočníkov na Slovensku; 2. Didaktika prekladu a tlmočenia – čiastkové problémy.

V prvej časti zborníka sa prezentujú príspevky riešiteľov projektu a zástupcov slovenských univerzít A. Keníža (UK Bratislava), A. Valcerovej, J. Sipka (PU Prešov), V. Biloveského (UMB Banská Bystrica); E. Dekanovej, E. Gromovej, D. Müglovej, S. Kondelovej, B. Ďuračkovej, M. Dvoreckého (všetci z UKF Nitra). Súčasne aj A. Shtyrovej z Ruskej federácie.

V druhej časti zborníka nachádzame príspevky účastníkov seminára, ktoré reflektujú čiastkové didaktické otázky prekladu a tlmočenia na VŠ (A. Červeňáka, N. Muránskej,

⁶ Астрономическая картотека Топонимической экспедиции Уральского университета, кафедры русского языка и общего языкознания Уральского университета, Екатеринбург.